

Karakteristike muških i ženskih likova u književnim tekstovima za decu

Milica Radovanović¹

Dečiji edukativni centar „Galo“, Beograd, Srbija

Apstrakt

U radu su prikazani rezultati istraživanja sprovedenog radi razumevanja karakteristika muških i ženskih dečjih likova u književnim tekstovima namenjenim deci. Pod karakteristikama likova podrazumevali smo zastupljenost, ulogu i opis muških i ženskih likova. Uzorak su činila 32 književna teksta u čitankama za prvi i drugi razred osnovne škole u kojima su se pojavljivala deca kao junaci. Primenom deskriptivne metode i tehnike analize sadržaja utvrđeno je da su muški likovi skoro dvostruko više zastupljeni od ženskih likova i da češće imaju glavnu ulogu u tekstu. Kada je reč o opisivanju likova, uočeno je da su radoznalost, maštovitost, domišljatost najčešće osobine muških junaka, dok su dobrotu i osećajnost karakteristike koje su povezivane samo sa junakinjama. Iznenađuje podatak da ženski likovi nisu imali negativne osobine, zbog čega možemo zaključiti da su njihove osobine pozitivnije vrednovane nego osobine i postupci muških likova. Na osnovu dobijenih podataka, zapažamo rodne stereotipe u opisima muških i ženskih likova, zbog čega pozivamo čitaoce na dalju diskusiju i opsežniju analizu prikaza dečjih likova i u književnosti i u drugim produktima kulture.

Ključne reči: rodni identitet, književnost za decu, jezik, čitanke

Uvod

Književnost za decu čine umetnički i estetski vredni tekstovi koji su namenjeni deci i koji odgovaraju njihovim intelektualnim i jezičkim mogućnostima. Osim kulturne i umetničke vrednosti, u tim tekstovima je izražena vaspitno-obrazovna funkcija, odnosno namera da se čitalac tekstem podučava i vaspitava. Pedagoški značaj književnosti za decu sastoji se u

¹ milicaradovanovic96@gmail.com

pružanju prilika čitaocima da dožive različita iskustva, da spoznaju i razumeju sebe i svet u kojem žive. Na taj način, dete u interakciji sa tekstem konstruiše svoj identitet i usvaja društvene vrednosti i modele ponašanja i razmišljanja. Posebno kada je reč o rodnom identitetu, na osnovu prikaza muških i ženskih likova u tekstu, dete može graditi razumevanje toga šta znači biti muško ili žensko. Naime, što se više pojedini pridevi koriste u opisu muškog ili ženskog lika, to su veće šanse da će čitaoci tu osobinu povezivati sa određenim polom. Iz toga proizilazi značaj istraživanja i preispitivanja načina na koji su prikazani dečji likovi. Ukoliko su u književnosti za decu sadržani rodni stereotipi, veće su šanse da ćemo podsticati čitaoce da usvajaju te stereotipe (Nair & Talif, 2010). Iz tog razloga nas je zanimalo na koji način su likovi devojčica i dečaka prikazani u tekstovima i kakvu poruku oni šalju deci o njihovim društvenim ulogama.

U svom teorijskom pristupu izložićemo poststrukturalistička razumevanja jezika i identiteta kao društvene konstrukcije; zatim ćemo se osvrnuti na pojam i pedagoški značaj književnosti za decu i njenu ulogu u konstrukciji rodnog identiteta kod dece; na kraju ćemo prikazati uvide i rezultate prethodnih istraživanja prema tri aspekta – zastupljenost, uloga i opis muških i ženskih likova u tekstovima. U radu će biti prikazani i rezultati istraživanja koje smo sprovedeli sa ciljem da razumemo karakteristike muških i ženskih likova u književnim tekstovima za decu.

Poststrukturalističko shvatanje jezika i identiteta

Polazište ovog rada je poststrukturalističko shvatanje jezika, prema kome jezik nije sredstvo izražavanja stvarnosti već stvara i konstruiše naše znanje o stvarnosti. U tom značenju, stvarnost ne postoji kao datost za koju bismo određene „etikete“, odnosno reči kojima ćemo opisati ono što već unapred postoji već nam jezik daje strukturu na osnovu koje tumačimo svoje iskustvo o sebi i svetu u kome živimo (Ber, 2001; Skutnap-Kangas, 1991).

Druga značajna ideja poststrukturalizma jeste da jezik ima promenljivu prirodu, odnosno „značenja koja prenosi jezik su uvek promenljiva, podložna preispitivanju, diskutabilna i uvek samo privremena“ (Ber, 2011: 73). Drugim rečima, ista reč (označitelj) može imati različita značenja (označeno) zavisno od konteksta, vremena i osobe. Ta tvrdnja bitno utiče na to kako shvatamo osobu, njen identitet i mogućnosti da se menja, i u ličnom i u društvenom smislu. Naime, poststrukturalisti smatraju da je jezik temelj na kojem se gradi osoba. To znači da „naša osoba, naše iskustva, identitet, ‘ličnost’ sve to proizilazi iz jezika“ (Ber, 2011: 74). Kako je jezik društveni fenomen, tako se naši identiteti grade, konstruišu i menjaju u interakciji u procesu razmene. Kako Ber navodi, „ako je naše iskustvo o nama samima i našim životima samo struktura i značenje koji su određeni jezikom i ako ta značenja nisu utvrđena, već se neprestano menjaju, za njima se neprekidno traga i za njih se bori, onda je to naše iskustvo potencijalno otvoreno za bezbroj mogućih značenja ili konstrukcija“ (Ber, 2011: 78). Samim tim, jezik ima važnu ulogu i u ličnom i u društvenim promenama jer predstavlja polje na kojem se pokreću promene i koje otvara mogućnosti za rekonstrukciju i transformaciju značenja i identiteta. Međutim, postoji opasnost da nas takva shvatanja odvedu u antihumanizam i antiesencijalizam, odnosno uverenja da ne postoji ništa izvan diskursa, da ne postoji unutrašnja suština čoveka, esencija, nešto što bismo označili kao

„ličnost“. Naime, strukturalizam i poststrukturalizam odbacuju ideju o postojanju unutrašnjeg jastva, suštine čoveka, i svoje težište prebacuju na socijalno okruženje, te objašnjenje spoljašnjeg sveta ne traže u jedinkama već u jeziku i interakciji između ljudi (Ber, 2001). Ipak, smatramo da iz navedenih ideja možemo izvući značajne implikacije za vaspitno-obrazovnu praksu, kao i za sam naš rad i istraživanje. Shvatanje jezika kao terena na kome se dešavaju promene implicira nam da se socijalni odnosi, položaji i uloge, zajedno sa značenjima reči, mogu menjati i rekonstruisati. Takve ideje nas inspirišu da preispitujemo jezik kojim se koristimo i pojmove koje često uzimamo zdravo za gotovo. To je ujedno razlog zbog kojeg smo želeli da putem jezičkih karakteristika analiziramo način na koji su prikazani dečji likovi u književnosti za decu.

Na osnovu prethodno rečenog, možemo razumeti da se i rod i pol grade na temelju jezika koji koristimo (Monro, 2005; Turner-Bowker, 1996). Samim tim, rodni identitet se može razumeti kao društvena konstrukcija koja se gradi u interakciji sa različitim diskursima (Monro, 2005). Prema poststrukturalizmu, „identitet konstruišemo na osnovu diskursa kojima raspoložemo u okviru svoje kulture i na koje se oslanjamo u komunikaciji s drugim ljudima“ (Ber, 2011: 87). Diskursi, shvaćeni kao skup značenja i ideja koje postoje u nekom društvu, nude različito viđenje značenja koje se podrazumeva kada kažemo za nekoga da je mlad, obrazovan, žensko ili muško i slično. Naime, ljudski identitet se gradi preplitanjem različitih komponenti, kao što su rod, etnicitet, klasna pripadnost i tako dalje. Za svaku tu komponentu postoji ograničen broj raspoloživih diskursa na osnovu kojih oblikujemo sebe (Ber, 2001). Možemo reći da će jedan diskurs podrazumevati odbacivanje drugih mogućnosti. Na primer, konstrukcija „muškog“ identiteta podrazumeva odbacivanje „ženskih“ karakteristika poput „brige“, igranja sa lutkama, a uključuje identifikaciju sa muškim osobinama poput kompetitivnosti (na primer, zainteresovanost za fudbal) (Monro, 2005). To znači da su i naš osećaj sebe i pojmovi poput „žena u telu muškarca“, „ženska duša“ i slično zapravo društveno konstruisani putem diskursa (Monro, 2005). Ber navodi da „diskursi koji formiraju naš identitet impliciraju šta možemo da radimo i šta treba da radimo“ (Ber, 2011: 90). Već u ranom uzrastu, deca konstruišu znanje o tome kakvo ponašanje je prihvatljivo, kakve osobine su očekivane i koju ulogu u društvu imaju u odnosu na svoj pol (Turner-Bowker, 1996). Na osnovu svega toga, možemo zaključiti da se ne ponašamo na određeni način zato što jesmo žene ili muškarci već zato što nam društvo putem diskursa ukazuje i uči nas o ponašanju i ulogama koje se očekuju za određeni pol.

Književnost za decu i konstrukcija rodnog identiteta

Prilikom definisanja pojma književnosti za decu, teoretičari i kritičari književnosti nailaze na brojne dileme. Jedna od njih je kako odrediti jasnu granicu između opšte književnosti i književnosti za decu. Konkretno, da li ćemo pod književnošću za decu podrazumevati samo ona dela koja su posebno pisana za decu ili i ona dela opšte književnosti koja nisu pisana za decu, ali su im po svojoj strukturi bliska (tematika odgovara detinjstvu, likovi su izdiferencirani, jezik jasan i tako dalje) (Lesnik Oberstajin, 2013; Semiz i Čutović, 2020). Odgovori na tu, ali i mnoge druge dileme u velikoj meri zavise od načina na koji teoretičari i kritičari razumeju konstrukt dete. Odrasli iz svoje perspektive pišu i biraju ono

što smatraju pogodnim za čitalačku publiku – decu, prema tome oni polaze od određenih uverenja šta je dete i detinjstvo i šta smatraju da je tom čitaocu potrebno (Opačić, 2015). Drugim rečima, dete-čitalac je konstrukcija autora i kritičara književnosti, a ne objektivna i univerzalna pojava, te samim tim ne postoji ni jednoznačna i opšta definicija književnosti za decu (Lesnik Oberstajn, 2013). Ipak, iako postoje različite definicije književnosti, većina autora je saglasna da je u toj vrsti književnosti istaknuta njena vaspitno-obrazovna funkcija i značaj (Semiz i Čutović, 2020).

Vaspitno-obrazovni značaj književnosti za decu, kao i polje na kome se pedagogija i književnost prepliću, ogleda se u mestu i ulozi koju sadržaji iz književnosti i čitanke imaju u vaspitno-obrazovnom radu. Petrović (Petrović, 2016) smatra da književnost za decu nikad nije bila odvajana od humanističke pedagogije, kako proističe iz vaspitne prakse, odgovara vaspitno-obrazovnim ciljevima i drži se didaktičkih smernica. Prema njegovom viđenju, književnost za decu je u službi škole, sticanja vrlina, pozitivnih navika i moralnih shvatanja (Petrović, 2016). Njena obrazovna funkcija proizilazi iz činjenice da deca putem književnosti na zanimljiv i podsticajan način uče o sebi i svetu u kojem žive. Međutim, Petrović ukazuje na to da „vaspitanje putem književnosti nije svodivo na poučavanje i kultivisanje karaktera, već na razvijanje i samorazvijanje, na ostvarenje i samoostvarenje, na oblikovanje i samoblikovanje“ (Petrović, 2016: 122). Autor obrazlaže vrednost i značaj koju književnost ima za decu, posebno u sferi vaspitanja: „književna reč je podrška mladima u njihovom optimalnom i potencijalnom razvoju, u samonalaženju sebe, u obogaćenju i oplemenjivanju, u izražavanju stavova i mišljenja“ (Ibid).

Tekstovi imaju značajnu ulogu u našoj konstrukciji rodnog identiteta. Naime, književni tekstovi pružaju podršku deci u razumevanju sebe i sveta oko sebe. Samim tim, književni tekstovi predstavljaju medij koji deci pomaže da konstruišu značenja rodnih uloga, da vide i razumeju svoj rodni identitet (Taylor, 2003, prema Nair & Talif, 2010; Turner-Bowker, 1996). Književni tekstovi pružaju modele ponašanja na osnovu kojih deca uče kakvo ponašanje je prihvatljivo za njih, njihove vršnjake i odrasle. Knjige ih uče šta da kažu ili rade i šta se očekuje od njih, da razlikuju ispravno od pogrešnog. Međutim, književni tekstovi mogu biti prožeti različitim stereotipima i tako ih reprodukovati kod mladih čitalaca. Tokom mnogih godina, u knjigama za decu ženski junaci su najčešće prikazani kao sporedni junaci kojima je potrebna pomoć muških likova, dok su muški likovi prikazani kao vođe, donosioci odluka i heroji (Turner-Bowker, 1996). U nastavku rada ukratko ćemo prikazati nalaze različitih istraživanja na temu načina prikazivanja muških i ženskih likova u tekstu.

Prikaz muških i ženskih likova u književnim tekstovima i udžbenicima

Interesovanje za istraživanje i diskutovanje o načinu prikazivanja roda u književnosti za decu započeto je za vreme drugog talasa feminizma sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka (Turner-Bowker, 1996). Rane studije na ovu temu ukazale su na postojanje rodnih stereotipa u tekstovima za decu. Isti su zaključci i kasnijih istraživanja koja su rađena na različitim uzorcima poput slikovnica, udžbenika i književnih tekstova. U nastavku ćemo

se osvrnuti na tri aspekta koja su zajednička za analizu u timovih istraživanjima – zastupljenost, uloga i opis muških i ženskih likova.

Zastupljenost muških i ženskih likova u tekstovima za decu. Istraživanja koja su rađena na ovu temu ukazala su na to da se muški likovi češće javljaju u naslovima i na ilustracijama (Brugeilles et al., 2002; Turner-Bowker, 1996). Štaviše, ti nalazi su konzistentni i u različitim društvima (Ullah et al., 2014). Kao ilustraciju toga možemo uzeti jedno istraživanje koje je rađeno na 18 američkih udžbenika iz istorije (Clark, Allard, & Mahoney, 2004, prema Ullah et al., 2014). Rezultati istraživanja pokazuju da su u tekstu i na slikama manje vidljive žene nego muškarci. Naime, žene su se pojavile u udžbenicima 1.335 puta, a muškarci 12.382 puta. Na ilustracijama primećujemo sličnu asimetriju – od ukupnog broja ilustracija, slika na kojima su prikazane žene bilo je 616, dok su muškarci prikazani na 3.505 slika (Clark, Allard and Mahoney, 2004, prema Ullah et al., 2014). Značajnu razliku u procentu u kome su prikazane muške i ženske osobe u udžbenicima pokazalo je i istraživanje rađeno u Pakistanu. Naime, žene su prikazane svega 26%, a muškarci 74% (Mirza & Malik, 1999, prema Ullah et al., 2014). Međutim, autori naglašavaju da su i ženski i muški likovi prikazani u svojim stereotipnim rodnim ulogama (Ullah et al., 2014).

Uloga muških i ženskih likova. Osim veće zastupljenosti, nalazi različitih istraživanja pokazali su da su muškarci dominantniji u odnosu na žene i prema ulogama koje imaju u tekstovima (Brugeilles et al., 2002; Turner-Bowker, 1996). Prve studije, kao i novije saglasne su u iskazu da muški likovi u književnosti za decu imaju dominantnu, nezavisnu, kompetitivnu, herojsku ulogu, dok ženski likovi uglavnom imaju sporednu, zavisnu i pasivnu ulogu (Turner-Bowker, 1996). Samim tim, dok prikaz muškog roda predstavlja asocijaciju za snagu, aktivnosti i moć, ženski rod se povezuje sa značenjima kao što su pasivnost, zavisnost i nemoć. Slični su rezultati i istraživanja koja su rađena na području Srbije (Pešikan i Marinković, 1999; Stakić, 2017; Stefanović i Glamočak, 2008; Vranić, 2016). Istraživanje Ivane Vranić pokazalo je da se u udžbenicima matematike i čitankama ne koristi rodno osetljiv jezik i da su muške i ženske uloge stereotipno prikazane (Vranić, 2016). Sa tim su saglasni i rezultati istraživanja rodova u čitankama za osnovu školu, prema kojima su ženski likovi najčešće prikazani u kontekstu porodice, a muški u svojim profesionalnim ulogama. Osim toga, muški likovi preovlađuju u tekstovima, pri čemu pokreću i zaplet i rasplet u većem broju slučajeva, dok ženski retko to čine (Stefanović i Glamočak, 2008). Do uvida da je zastupljen tradicionalan odnos prema ženi u udžbenicima došle su i autorke Marinković i Pešikan (Marinković i Pešikan, 1999) u istraživanju tipičnog muškog i ženskog lika u udžbenicima za prirodu i društvo. Njihovi osnovni nalazi ukazuju na to da su žene najčešće prikazane kao anonimni posmatrači i da njihove aktivnosti pripadaju kontekstu porodičnog života. Za razliku od toga, muškaci, grubo rečeno, imaju ključnu ulogu, njihova zanimanja i profesionalna uloga više pripadaju javnoj sferi i njihov raspon aktivnosti je znatno širi u odnosu na žene (Marinković i Pešikan, 1999). Međutim, autorke su rezultate te analize kasnije uporedile sa analizom tri nova udžbenika za isti predmet, samo pod drugačijim nazivom, „Svet oko nas“ (Pešikan i Marinković, 2006). U odnosu na ranije, u novijim udžbenicima su podjednako zastupljeni likovi dečaka i devojčica, što odstupa od rezultata istraživanja rađenim u drugim društvima. Međutim, iako imaju isti repertoar aktivnosti, dečaci su prikazani kao aktivniji, a

devojčice najčešće u ulozi posmatrača. Osim toga, u odnosu na starije, u novijim udžbenicima je povećan procenat prikazivanja žena u profesionalnoj ulozi. Međutim, lista „muških“ zanimanja je i dalje bogatija od liste „ženskih“. Prema tome, na osnovu ove komparativne analize možemo zaključiti da su se javile promene u prikazivanju muških i ženskih likova, ali da su i dalje vidljivi tragovi rodnih stereotipa (Pešikan i Marinković, 2006). Prikaz takvih promena možemo zapaziti i u drugim medijima, kao što su crtani filmovi. Istraživanje slike žene u Diznijevim animiranim filmovima pokazalo je da se ta slika menjala i konstruisala tokom vremena, tako da postoji izvesna „transformacija od tradicionalne slike žene koja je vredna, brižna, usmerena na dom i izopštena iz javne sfere, ka emancipovanoj ženi – koja je obrazovana, borbena, uporna i aktivna u javnoj sferi“ (Radović i Radulović, 2016: 108).

Osobine muških i ženskih likova. Osim razlike u zastupljenosti i ulozi muških i ženskih likova u tekstovima, nalazi istraživanja pokazuju i razlike u pridevima koji se koriste za opisivanje likova. Prema jednom istraživanju (Turner-Bowker, 1996) rodni stereotipa u dečjim ilustrovanim knjigama, najčešće korišćeni pridevi za ženske likove jesu *lepa, uplašena, slatka, slaba*, dok su među najučestalijim pridevima za opis muških likova *veliki, hrabar, ponosit, besan, svirep*. Zanimljiv je i podatak da su muški likovi često imali osobine ili ponašanja čije su odlike agresivnost, bes i ljutnja, dok je vidljiv nedostatak takvih emocija i ponašanja ženskih likova (Turner-Bowker, 1996). Slični su i rezultati istraživanja leksičkih izbora i konstrukcija roda u malezijskoj književnosti za decu (Nair & Talif, 2010). Autori su istraživali epitete kojima se opisuju samo muški ili samo ženski likovi, kao i one koji su korišćeni i za jedne i za druge. Rezultati njihove analize su sledeći – epiteti koji su se povezivali samo sa muškim likovima podrazumevali su *pamet, hrabrost, snagu*, dok je za ženske uglavnom isticana fizička *lepota*. Ženski likovi su opisani kao *lepi* 18 puta u sedam različitih tekstova, a muški samo pet puta. S druge strane, muški likovi su opisani kao *ljuti* 23 puta u 14 tekstova, a ženski u samo tri teksta. Prema, tome možemo primetiti da su snaga, hrabrost i agresivnost prikazane kao „muške“ karakteristike. Važan uvid autora je to da su muški likovi složenije prikazani i bogatije opisani, sa većim varijacijama u osećanjima i emocijama. Muški likovi su imali mnogo više epiteta i osobina – od pameti, hrabrosti do negativnih osobina i osećanja poput agresivnosti. Suprotno tome, ženski likovi su imali manji opseg osobina i osećanja, zbog čega nailazimo na jednostavnije i uprošćene prikaze ženskih likova (Nair & Talif, 2010). To može dovesti do toga da čitaoci, posebno dečake, dok čitaju tekstove, „muškost“ asocira na snagu, ali i na nedostatke i mane. Nasuprot tome, čitaoci, posebno devojčice, imaju znatno manje prilika da ih ženski rod asocira na isti rang ponašanja. Što se više određeni pridev koristi u opisivanju muškog ili ženskog lika, to su veće šanse da će mladi čitaoci takve opise povezivati sa određenim polom (Nair & Talif, 2010).

Metodologija

Cilj i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja je razumeti karakteristike muških i ženskih likova u književnim tekstovima za decu iz čitanki za prvi i drugi razred osnovne škole. Na osnovu tog cilja, postavljena su tri istraživačka pitanja:

- U kojoj meri su zastupljeni muški i ženski likovi u tekstu?
- Kakvu ulogu imaju muški i ženski likovi u tekstu?
- Na koji način su opisani muški i ženski likovi u tekstu, odnosno koje osobine imaju muški i ženski likovi u tekstu?

Korpus podataka

Korpus podataka čine 32 književna teksta iz čitanke za prvi i drugi razred osnovne škole. Odabrali smo one tekstove u kojima se pojavljuju deca kao junaci, što čini 13 tekstova iz čitanke za prvi razred (Klett, 2019) i 19 tekstova iz čitanke za drugi razred (Logos, 2019). Za analizu smo izabrali književne tekstove koji se nalaze u čitankama za osnovnu školu iz razloga što udžbenici predstavljaju kulturno-potporna sredstva, to jest „kulturne prepoznatljivije posrednike između pojedinca i kulture koji omogućavaju kulturnu medijaciju individualnog razvoja pojedinca“ (Plut, 2003, str. 57). Odlučili smo se za čitanke jer smatramo da imaju važnu ulogu u vaspitanju. Naime, polazimo od toga da tekstovi koji su sadržani u čitankama pomažu u konstrukciji rodnog identiteta, usvajanju kulturnih modela ponašanja i razmišljanja dece (Vranić, 2016, Stakić, 2017). Takođe, odlučili smo se za čitanke za prvi i drugi razred osnovne škole budući da je od septembra 2018. godine počeo da se sprovodi novi program nastave i učenja za prvi i peti razred osnovne škole i novi program nastave i učenja za drugi i šesti razred počev od 2019. godine.

Metod istraživanja i instrument

Našim istraživanjem smo nastojali da razumemo i opišemo karakteristike muških i ženskih dečjih likova, te je metoda koju smo koristili deskriptivna. Korišćena je tehnika analize sadržaja, a za potrebe istraživanja napravljen je protokol analize sadržaja kao instrument istraživanja. Jedinica analize je književni tekst u kome se pojavljuju dečji likovi. Protokolom smo nastojali da evidentiramo na koji način su opisani, kakve postupke i ulogu u tekstu imaju muški i ženski dečji likovi.

Analiza podataka

Analiza je obuhvatala kategorisanje i utvrđivanje frekventnosti osobina prema tome da li su pozitivno ili negativno vrednovane i određivanje da li junaci imaju glavnu ili sporednu ulogu. Osobine smo prepoznali na osnovu epiteta i postupaka junaka. Za određivanje glavne ili sporedne uloge vodili smo se time da li lik zauzima centralno mesto u radnji, u zapletu ili raspletu i da li je prisutan u celom tekstu. Više puta smo iščitavali tekstove i protokole tako da je proces analize uvek uključivao refleksiju i preispitivanje značenja.

Rezultati istraživanja i diskusija

Zastupljenost muških i ženskih likova u tekstovima

Prvo šta primećujemo na osnovu dobijenih podataka jeste skoro dvostruko veća prisutnost muških nego ženskih likova u književnim tekstovima za decu (Tabela 1). Od ukupno 32 književna teksta, ženski likovi su se pojavili u manje od polovine tekstova, a muški likovi u 22 od 32 književna teksta. Takva asimetrija je posebno izražena u čitanci za prvi razred, u kojoj se ženski dečji likovi pojavljuju u svega tri teksta („Neće uvek da bude prvi“, „Noćni čošak“, „Maša i medved“). Zanimljivo je i to što se u tekstu najčešće pojavljuju samo muški dečji likovi ili samo ženski likovi, a retko zajedno. Izuzeci su tekstovi: „Neće uvek da bude prvi“ (Čitanka za prvi razred), „Noćni čošak“ (Čitanka za prvi razred), „Slatka matematika“ (Čitanka za drugi razred).

Tabela 1

Broj tekstova u kojima se pojavljuju muški i ženski dečji likovi

Književni likovi	Čitanka za prvi razred (N = 13)	Čitanka za drugi razred (N = 19)	Ukupan broj tekstova (N = 32)
Muški likovi	11	11	22
Ženski likovi	3	9	12

Moguće tumačenje takvih rezultata jeste da su ženski likovi i dalje manje vidljiva grupa, čiji se glas ređe čuje. Takođe, većina autora analiziranih tekstova su muški pisci, što može predstavljati jedan od potencijalnih objašnjenja veće zastupljenosti muških likova, ako pretpostavimo da su im oni približniji nego ženski junaci. Takvu pretpostavku smo konstruisali na osnovu uvida u to da su većinu tekstova u kojima su devojčice imale glavnu ulogu i bile centralne junakinje pisale spisateljice, a muške likove muški pisci. Izuzetak je tekst „Trave govore bakinim glasom“ (Čitanka za drugi razred), čija je autorka Desanka Maksimović, a glavni junak dečak Josif Pančić. Zastupljenost ženskih pisaca za decu u odnosu na muške može da bude predmet daljih diskusija i istraživanja.

Uloga muških i ženskih dečjih likova u tekstu

Kada je reč o tome ko ima sporednu, a ko glavnu ulogu u radnji teksta, postoji izvesna razlika u zastupljenosti muških i ženskih likova u glavnoj ulozi (Tabela 2). Muški likovi su imali sporednu ulogu samo u jednom tekstu. Reč je o tekstu „Deda Miloje“ (Čitanka za drugi razred), čiji je centralni lik brižni deda Miloje koji dolazi u posetu u školu svog unuka. Gledano u celini, ženski likovi su bili manje zastupljeni u tekstovima, pa otud manji broj ženskih likova u glavnoj ulozi. Ipak, u odnosu na muške likove, devojčice su kao junakinje češće imale sporednu ulogu. Primer toga nalazimo u tekstu „Prsten na dnu mora“ (Čitanka za drugi razred), čija se radnja fokusira na dobre morske životinje koje pomažu devojčici da nađe prsten koji je izgubila. Devojčica se pojavljuje samo u uvodnom delu kada kroz plač moli talase da joj vrate prsten i u poslednjoj sceni kada pored sebe ugleda prsten koje

su joj životinje donele. Druga istraživanja su pokazala različite nalaze u pogledu ovog aspekta. S jedne strane nalazi nekih istraživanja ukazuju na to da ženski likovi retko imaju ključnu ulogu u centralnim dešavanjima (Brugeiles et al., 2002), dok, s druge strane, imamo istraživanja u kojima nije ustanovljena značajna razlika u zastupljenosti glavne uloge muških i ženskih likova (Turner-Bowker, 1996).

Tabela 2

Broj muških i ženskih dečjih likova koji imaju glavnu ili sporednu ulogu

Uloga	Muški likovi (N = 23)	Ženski likovi (N = 13)
Glavna uloga	22	10
Sporedna uloga	1	2

Opis muških i ženskih dečjih likova u tekstu

Prema podacima do kojih smo došli u trećem aspektu analize (Tabela 3), primetno je da su najzastupljenije osobine muških likova *domišljatost*, *radoznalost*, *maštovitost*, ali i *sebičnost*, a ženskih likova *dobrota* i *saosećanje*. U tabeli je upečatljivo to da se ženski likovi ne opisuju negativnim osobinama.

Tabela 3

Najzastupljenije osobine muških i ženskih dečjih likova u tekstovima

	Osobine	Muški likovi (N = 23)	Ženski likovi (N = 13)	Ukupno (N = 36)
Pozitivne	Radoznalost	4	1	5
	Domišljatost	4	2	6
	Maštovitost	4	1	5
	Snalažljivost	3	2	5
	Pamet	3	2	5
	Dobrota, saosećajnost	-	4	4
	Upornost	1	2	3
	Hrabrost	1	1	2
Negativne	Neiskrenost	3	-	3
	Sebičnost	4	-	4
	Neodgovornost	1	-	1
	Lenjost	1	-	1
	Naivnost	2	-	2
	Nezrelost	2	-	2
	Tvrdočlavlavost	1	-	1
	Nemarnost	1	-	1
Neposlušnost	2	-	2	

Primer opisa muških likova kao domišljatih, maštovitih i radoznalih imamo u opisu Pančića kao dečaka i njegove ljubavi prema biljkama i prema baki: „(...) Još dok je bio mali, voleo je da zaviruje po travi, prebrojava litiće u cvetu, prašnike, da se raspituje kako se koja biljka zove“; ali i u opisu razdraganosti, znatiželje u susretu sa novim ili pak zabranjenim stvarima: „Ali je i Pančić, kao i sva deca, voleo da vidi baš ono što mu se brani (...)“ (Čitanka za drugi razred). S druge strane, muški likovi su opisivani i negativnim osobinama poput neiskrenosti, neposlušnosti i sebičnosti. Primere neiskrenosti imamo kod lika Joce koji mami piše pismo, u kome se potpisuje kao učitelj, ne bi li dobio šećera („Dva pisma“, Čitanka za drugi razred), Miše koji iznova smišlja izgovore za kašnjenje („Zna on unapred“, Čitanka za prvi razred), Ace koji ne govori istinu o svojim ocenama („Ocene“, Čitanka za drugi razred). Međutim, ukazivanje na određene greške ne znači da je lik u potpunosti opisan kao negativan ili sa negativnim osobinama. U navedenim primerima, Miša je prikazan i kao domišljat i maštovit jer iznova smišlja detaljne i maštovite izgovore za kašnjenje, Aca je prikazan kao kulturnan i dobro vaspitan, što se primećuje na osnovu njegovog oslovljavanja i razgovora sa starijima, dok je Joca prikazan kao dobronameran i uporan u svojoj nameri da dobije šećera, što se vidi i u načinu na koji se postidi ili zbuni pred mamom, svestan svog laganja.

S druge strane, bila je izražena osećajna i emocionalna strana ženskih dečjih likova, što je u kontrastu sa prikazom muških likova kod kojih se iste osobine nisu pojavljivale. Takav podatak može da odgovara stereotipnoj slici žena kao osećajnih bića, a muških kao racionalnih, budući da su muški likovi češće prikazani kao pametni, snalažljivi, dosetljivi, ali i nestašni. Primer *osećajnosti* imamo u „Bajci o labudu“ (Čitanka za drugi razred), u kojoj „mala“ Snežana, kraljica zime, saoseća sa crnim labudom i nesebično želi da mu pomogne. Međutim, iako su ženski likovi u analiziranim tekstovima opisani kao dobri i osećajni, ne bismo rekli da nisu zastupljeni i drugi epiteti i osobine. Na primer, u pomenutom tekstu, osim što je dobra i nesebična, Snežana ima i aktivnu ulogu jer preuzima inicijativu da bi došla do rešenja (pomaže labudu). Na osnovu svega toga, možemo primetiti da devojčice nisu nužno prikazane kao manje pametne i slabije od dečaka, samo su u njihovom opisu više naglašena osećanja i nežnija strana. Drugim rečima, osobine koje označavaju jake strane i kompetentnost, poput radoznalosti, domišljatosti i pameti, ne izostaju ni kod ženskih likova, s tim što su nešto naglašenije kod muških likova. To se kosi sa rezultatima drugih istraživanja koji pokazuju da su junakinje najčešće opisane kao lepe, uplašene, slabe, a muški junaci kao pametni, hrabri i ponositi (Nair & Talif, 2010; Turner-Bowker, 1996). Na primer, u jednom istraživanju, pridev *pametan* korišćen je samo u opisu muških likova (Nair & Talif, 2010), dok u tekstovima koje smo mi analizirali to nije bio slučaj. Jedno od objašnjenja te nesaglasnosti je to što smo se u našem istraživanju fokusirali samo na decu kao junake, dok su u drugim istraživanjima analizirani i likovi odraslih.

Zaključak

U našem istraživanju smo došli do uvida da su u tekstovima značajno zastupljeniji muški nego ženski likovi. Takođe, junakinje su češće imale sporednu ulogu, za razliku od muških junaka koji su uglavnom imali glavnu ulogu, ako bi se pojavili u tekstu. U načinu na koji su opisani likovi uviđamo da su dečaci češće opisani kao radoznali, domišljati i snala-

žljivi. Takve osobine su imali, ali ređe, i ženski likovi. Drugim rečima, devojčice nisu nužno prikazane kao slabije i nekompetentne. Međutim, razlika je vidljiva u tome što su devojčice najčešće opisane kao dobre i osećajne, dok se iste osobine nisu naglašavale kod dečaka. Osim toga, za razliku od dečaka, devojčice u tekstu nisu ispoljavale negativne osobine i postupke. To povlači mnoga pitanja i dileme kao što je da li devojčice nemaju ili ne smeju da imaju negativne osobine. Jedno od mogućih interpretacija je da takvo verovanje odražava jednostavnost sa kojom su opisani ženski likovi. Umesto složenosti, nailazimo na uprošćen prikaz karaktera ženskih likova. S druge strane, na osnovu toga što su u opisima dečaka bile i pozitivne i negativne osobine i dobri i loši postupci, stiče se utisak kompleksnosti karaktera junaka, što daje veće varijacije u osobinama, osećanjima i postupcima sa kojima čitaoci mogu da se identifikuju. Do uvida da su ženski likovi pozitivnije vrednovani nego muški došlo se i u istraživanju koje se bavilo rodnim stereotipima u ilustrovanim knjigama za decu. Autorka pruža i jedno od mogućih objašnjenja toga da su ženski likovi pozitivnije vrednovani u onim situacijama kada ispunjavaju svoju stereotipnu ulogu. Kako autorka naglašava, to pitanje je otvoreno za dalja preispitivanje i istraživanja (Turner-Bowker, 1996).

Na osnovu prethodnih uvida, postavlja se pitanje kriterijuma u izboru tekstova koji će ući u sadržaj čitanke. Međutim, važno je napomenuti da su to tekstovi koji imaju kulturni i vaspitni značaj. Naime, tekstovi iz čitanki napisani su u određenom istorijskom trenutku te odražavaju vrednosti tog perioda. Takođe, pomoću njih ostvaruju se mnogi vaspitno-obrazovni ciljevi poput: razvijanja osećaja za estetiku, razvijanja čitalačkih navika, bogaćenja mašte i literarnog senzibiliteta (Stakić, 2017). Prema tome, nije nam namera da ukažemo na to da određene tekstove treba izbaciti iz čitanki ili napraviti selekciju tekstova kako bi se obezbedila ravnopravnost u prikazu rodova. Umesto toga, želeli bismo da ovim radom inspirišemo čitaoce da preispitaju svoje konstrukcije ili da podstaknemo savremene autore da promišljaju o načinu na koji prikazuju muške i ženske likove, preispituju da li određene epitepe prepisuju samo muškim, a određene samo ženskim likovima, da li i jedni i drugi likovi imaju podjednak opseg i spektar aktivnosti, emocija i osobina i slično. Osim toga, nalazi ovog istraživanja mogu imati važne implikacije i za rad nastavnika i učitelja. Prilikom analize i obrade književnih tekstova, nastavnici mogu organizovati časove tako da podstaknu osveščivanje i preispitivanje stereotipa u prikazivanju muških i ženskih likova. To može uključivati diskusiju sa decom o tome koliko su književni likovi slični, a koliko različiti današnjoj deci, šta bi bilo da su likovi drugačiji, da imaju drugačije osobine i tako dalje.

Na kraju bismo napomenuli da sve navedeno, svi kodovi i jezičke karakteristike do kojih smo došli analizom nisu objektivne činjenice već produkt našeg tumačenja i interpretacije, što je i jedno od ograničenja istraživanja. Iz tog ograničenja proizilazi i potreba za opsežnijom analizom prikaza muških i ženskih likova u književnim tekstovima za decu, ali i u drugim pisanim izvorima sa kojima se deca susreću, kao što su udžbenici, časopisi za decu, romani, kao i u različitim medijima poput crtanih filmova za decu, televizijskih emisija, filmova i tako dalje. Jedno od pitanja koje bi bilo značajno i podsticajno dalje istražiti jeste kako deca konstruišu značenja rodova na osnovu čitanja književnog teksta i na koji način grade identitet. S druge strane, značaj ovakve i sličnih analiza, iz prizme poststrukturalističke teorije, nalaze se u samom procesu preispitivanja pojmova koje često uzimamo zdravo za gotovo. Iz tog razloga, ovim radom želimo da podstaknemo preispitivanje pojmova muško

i žensko dete i da ukažemo na važnost refleksije u obrazovanju. Samo preispitivanjem i refleksijom možemo osvestiti značenja koja pridajemo određenim odrednicama i razumeti diskurse kojima smo okruženi.

Literatura

- Ber, V. (2001). *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Zepther.
- Brugilles C., Cromer I, & Cromer S. (2002). Male and Female Characters in Illustrated Children's Books or How children's. A literature contributes to the construction of gender. *Population (English edition)*, 57(2), 237-267. <https://doi.org/10.2307/3246609>
- Čalenić, M. (1975). *Književnost za decu – Opšte odlike sa primerima*. Beograd: Interpress.
- Lesnik Oberstajn, K. (2013). Osnovi: šta je književnost za decu? Šta je detinjstvo?. U Hant. P. (ur.), *Tumačenje književnosti za decu* (str. 27-46). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Marinković, S. i Pešikan A. (1999). Tipičan muški i ženski lik u udžbenicima Prirode i društva. *Psihologija*, 32(3-4), 225-240.
- Monro, S. (2005). Beyond Male and Female: Poststructuralism and the Spectrum of Gender. *International Journal of Transgenderism*, 8(1), 3-22. https://doi.org/10.1300/j485v08n01_02
- Nair R., & Talif, R. (2010). Lexical Choices and the Construction of Gender in Malaysian Children's Literature. *Kajian Malaysia*, 28(2), 137-159.
- Opačić, Z. (2015). Pretpostavljeni čitalac - kulturni i ideološki kontekst književnosti za decu. *Inovacije u nastavi*, 28(4), 18-28.
- Pešikan, A. i Marinković S. (2006). Komparativna analiza tipičnog ženskog i muškog lika na ilustracijama u udžbenicima za prvi razred osnovne škole. *Psihologija*, 39(4), 383-406.
- Petrović, B. T. (2016). Vaspitno-obrazovna i idejna funkcija književnosti za decu. *Detinjstvo*, 42(1), 120-128.
- Plut, D. (2003). *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*. Beograd: zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radović, S. i Radulović, M. (2016). Transformacija u predstavljanju rodnih uloga u animiranim filmovima: primer Diznijevih princeza. *Sociologija*, 58(1), 86-112.
- Semiz, Ž. M. i Čutović, M. M. (2020). Predstave o detetu u čitankama za treći i četvrti razred osnovne škole. *Inovacije u nastavi*, 23(3), 124-143. <https://doi.org/10.5937/inovacije20031245>
- Skutnap-Kangas, T. (1991). *Bilinvizam*. ZUNS.
- Stakić, M. (2017). Analiza istraživanja rodne osetljivosti udžbenika za srpski jezik. *Nastava i vaspitanje*, 66(3), 483-495.
- Stefanović, J. i Glamočak, S. (2008). Imaju li čitanke rod? Rod u čitankama u osnovnoj školi. *Philologia*, 6(1), 61-68. <https://philologia.org.rs/index.php/ph/article/view/255>
- Turner-Bowker, D. M. (1996). *Gender Stereotyped Descriptors in Children's Picture Books: Does "Curious Jane" Exist in the Literature?* University of Rhode Island. Open Access Master's Theses. Paper 1585. <https://digitalcommons.uri.edu/theses/1585>
- Ullah H., Ali J., & Naz A. (2014). Gender representation in children's books: A critical review. *World Applied Sciences Journal*, 29(1), 134-141. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.29.01.13831>

Vranić, I. (2016). Analiza rodne osetljivosti jezika u užbeničkoj literaturi za osnovnu školu u Srbiji. *Norma*, 21(2), 375-389.

Primljeno: 20. 12. 2021.

Korigovana verzija primljena: 30. 03. 2022.

Prihvaćeno za štampu: 05. 04. 2022.

Prilog broj 1 – Spisak književnih tekstova iz čitanke za prvi razred *Maša i Raša – različak* (Klett, 2019)

1. „Prvi dan u školi“ – Bora Oljačić
2. „Sveti Sava i đaci“ – narodna priča
3. „Dva druga“ – Lav Tolstoj
4. „Neće uvek da bude prvi“ – Aleksandar Popović
5. „Tužibaba“ – Dušan Radović
6. „Joca vozi trolejbus“ – Dragan Lukić
7. „Zna on unapred“ – Gvido Tartalja
8. „Noćni čošak“ – Vesna Ćirović Butrić
9. „Dum-dum Oliver i njegov bubanj“ – Igor Kolarov
10. „Dan kada je jutro bilo slovo“ – Đuro Damjanović
11. „Mali konjanik“ – Jovan Jovanović Zmaj
12. „Mali Brata“ – Jovan Jovanović Zmaj
13. „Maša i medved“ – ruska narodna bajka

Prilog broj 2 – Književni tekstovi iz čitanke za drugi razred osnovne škole (Logos, 2019)

1. „Dva pisma“ – Aleksandar Popović
2. „Slatka matematika“ – Ana Milovanović
3. „Kad dedica ne zna da priča priče“ – Đani Rodari
4. „Jednom kad je jedan dečak zevnuo“ – Dejan Aleksić
5. „Prsten na morskom dnu“ – Desanka Maksimović
6. „Priča iz ormara“ – Branko Stevanović
7. „Šarenorepa“ – Gvozdana Olujčić
8. „Sveti Sava i otac i sin“ – narodna priča
9. „Sedam prutova“ – narodna pripovetka

10. „Princeza na zrnju graška“ – Hans Kristijan Andersen
11. „Bajka o labudu“ – Desanka Maksimović
12. „Devojčica sa šibicama“ – Hans Kristijan Andersen
13. „Božić Batini crteži“ – Desanka Maksimović
14. „Ocene“ – Gvido Tartalja
15. „Priča o detinjstvu“ (odlomak) – Nikola Tesla
16. „Brkljača“ – Vesna Vidojević Gajović
17. „Deda Miloje“ – Gradimir Stojković
18. „Ja sam bio srećno dete“ – Dragomir Đorđević
19. „Trave govore bakinim glasom“ – Desanka Maksimović

The Characteristics of Male and Female Characters in Children's Literature

Milica Radovanović

Children's Educational Center Gallo, Belgrade, Serbia

Abstract

This paper presents the findings of research carried out with the aim of gaining an understanding of the characteristics of male and female child characters in children's literature. "Characteristics" in our research refers to the representation, role and description of male and female characters. The sample consisted of 32 literary texts with child characters in readers used in the first and second grades of primary school. Using the descriptive method and the technique of content analysis, it was established that male characters are almost twice as represented as female characters and that they are more frequently the main characters in a text. With regard to character description, inquisitiveness, imaginativeness and resourcefulness are the most common traits of male characters, while kindness and sensibility are characteristics ascribed only to female characters. It is surprising that the female characters did not have negative traits, leading to the conclusion that their characteristics are more positively rated than the characteristics and actions of male characters. Based on our data, we can conclude that gender stereotypes are present in the descriptions of male and female characters, and we therefore invite readers to take part in further discussions and a more comprehensive analysis of the representation of child characters both in literary works and in other cultural products.

Keywords: *gender identity, children's literature, language, readers.*

Характеристики мужских и женских персонажей в детских художественных текстах

Милица Радованович

Детский образовательный центр Гало, Белград, Сербия

Резюме

В статье представлены результаты исследования, проведенного с целью понимания характеристик детских персонажей мужского и женского пола в художественных текстах, предназначенных для детей. Под характеристиками персонажей мы подразумевали представленность, роль и описание мужских и женских персонажей. Выборку составили 32 художественных текста в учебниках для первого и второго класса начальной школы, в которых дети выполняли роли героев. Применяя описательный метод и технику анализа содержания, установлено, что мужские персонажи представлены почти в два раза чаще, чем женские, и что они часто играют главную роль в тексте. При описании характеров любопытство, воображение, изобретательность признаются наиболее распространенными чертами мужских героев, а доброта и чуткость - качествами, которые были присущи только женским героиням. Удивительным фактом является то, что женские персонажи не имели отрицательных черт, из чего можно сделать вывод, что их черты более положительно оценивались по отношению к чертам и поступкам мужских персонажей. На основании полученных данных мы отмечаем наличие гендерных стереотипов в описаниях мужских и женских персонажей, в связи с чем призываем читателей к дальнейшему обсуждению и более широкому анализу детских персонажей в литературе и других продуктах культуры.

Ключевые слова: гендерная идентичность, детская литература, язык, учебники.